

۲۹۳۱

دانشگاه فردوسی مشهد
کتابخانه مطابقت تحصیلات تکمیلی
ردیف ۲۲

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

۱۳۷۸ / ۴ /

۱۳۷۸ / ۴ / ۲۰

پایان نامه تحصیلی

دوره کارشناسی ارشد، رشته زبان و ادبیات فارسی

اندیشه های اجتماعی در شعر

پروین و بهار

ستاد راهنما:

دکتر محمد جعفر یاحقی

استاد مشاور:

دکتر محمد مهدی ناصح

نگارش:

مرتضی محسنی

خرداد ۱۳۷۳

۱۳۱۲۲ / ۲

۲۹۴۳۱

کتابخانه مطابقت تحصیلات تکمیلی
تیم کتابخانه

به:

آنان که رنج برکشیدند را برتاییده اند.

به نام خدا

پیش‌گفتار

به راه بادیه رفتن به از نشستن باطل و گمر مراد نیابم به قدر وسع بکوشم^۱ انگیزه ارتقای فکری - فرهنگی و اجتماعی مردم عزیز ایران، این بنده را بر آن داشت، در راه سخت و جانفرسای تحقیق قدم بگذارد. این راه چنان توانفرسا بود که گاهی از ادامه آن در می ماندم؛ اما برق امید و اراده و ارشاد، هر از چند گاهی در راه تاریک تحقیق، خودی نشان می داد و این خسته را قوت می بخشید.

پس از انتخاب موضوع و در میان گذاشتن آن با استاد راهنما، کتابهایی راجع به مبانی جامعه‌شناسی و تاریخ معاصر (مشروطیت و پس از آن) مطالعه و دیوان اشعار پروین اعتصامی و دیوان ملک الشعراء بهار فیش برداری شد. آنگاه فیشها به فصلهایی مشخص تقسیم‌بندی، و تا آنجایی که بضاعت علمی این بنده اجازه می داد با دیدگاهی جامعه‌شناختی و با توجه به رویدادهای تاریخی بررسی شد.

انتخاب عنوان فصلها به توصیه استاد راهنما، براساس کتاب «جامعه‌شناسی در ادبیات» بوده است.^۲ این کتاب تنها مرجع مکتوبی است که به فارسی در این مورد، به چاپ رسیده است.

(۱) مصلح‌الدین سعدی شیرازی، کلیات سعدی، مقدمه و شرح از محمدعلی فروغی، چاپ اول، انتشارات ایران، تهران، ۱۳۶۳، ص ۶۲۸.

(۲) معصومه عصام، جامعه‌شناسی در ادبیات، چاپ اول، انتشارات انجمن دانشجویان دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۵۳.

در آغاز هر فصل از بخش اول، با استفاده از متون جامعه‌شناسی، کلیاتی راجع به عنوان فصل آورده شد که از تکرار آن در آغاز فصلهای بخش دوم خودداری شده است.

وقایع و رویدادهای تاریخی، به اجمال بررسی شده و مآخذ آنها در پاورقی آمده است که طالبان می‌توانند به آن رجوع کنند.

در این رساله سعی شده است تنها به بررسی مضامین اجتماعی شعر پروین و بهار و علل ایجاد پدیده‌ها و پیامدهای آن، پرداخته شود. از آنجایی که اساس کار رساله بررسی اندیشه‌های اجتماعی این دو شاعر بوده است از بررسی ویژگیهای زبانی و تکنیکی و صور خیال اشعار و تأثیر جامعه بر این دو شاعر در پدید آمدن زبان، نوع تصاویر و موسیقی دوری ^{حسب} و این تأثیر نظام جامعه را بر شاعر در ایجاد زبان و تخیل، به زمانی دیگر و با دیدگاههایی جدیدتر اختصاص ^{دادیم} می‌دهیم.

تا آنجا که ^{برایم} ممکن بود از موضوعهای اجتماعی که در شعر پروین و بهار آمده، سخن به میان ^{آوردیم} و به تحلیل و بررسی آنها ^{برگذاشتیم} که بعضی از این مقوله‌ها چنین است: فرهنگ که خود شامل ارزشها، هنجارها، اخلاقیات، آداب و رسوم، عرفان، تعلیم و تربیت، تأثیر نیروهای موهوم در جامعه، فرهنگ آرمانی و فرهنگ‌پذیری می‌شود؛ شخصیت، بویژه شخصیت پروین و بهار در شعرشان؛ خانواده و نقش پدر و مادر و فرزندان و کارکرد آنها در خانه و تأثیر فقر بر تعلیم و تربیت و بزهکاری فرزندان در خانواده‌ها، فرزندان یتیم و بی‌سرپرست؛ فرد در برابر جمع؛ طبقات و قشرهای اجتماعی در عهد شاعر و بررسی کارکرد طبقات و قشرهایی چون: طبقه حاکم، فقیر و غنی، عاقل و جاهل و دیوانه، مذهبیان، عوام و خواص و زنان؛ نقش و پایگاه اجتماعی؛ روابط اجتماعی و اصولی که در روابط اجتماعی از دیدگاه این دو شاعر باید مد نظر قرار گیرد؛ جامعه‌شناسی سیاست که خود از مباحثی چون حکومت، قوه مجریه و ویژگیهای حاکمان و مجریان کشور و بررسی کارکردهای مظفرالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه، احمدشاه، رضاخان و محمدرضا پهلوی، قوه مقننه و جامعه قانونمند و مقام قانون در جامعه ایرانی،

انتخابات و وضع مجلس ایران، قوه قضاییه و تحلیل نظام قضایی کشور و قاضیان و نقش آنها در ایجاد امنیت، تحلیل نوع برخورد بهار با حکومتیان تشکیل می‌شود؛ مذهب و جامعه و نقش و کارکرد دین در جامعه ایرانی، اندیشه‌های دینی در جامعه، نقش مصلحان دینی در اصلاح جامعه، برخورد پروین و بهار با متولیان دین و فرهنگ دینی ایران در عهد بهار؛ قدرت اجتماعی و برخورد این دو شاعر با قدرتمندان؛ وطن‌گرایی در شعر بهار؛ نظام اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشور در عهد بهار بر اساس شعر بهار و بررسی ساختار جامعه و رویدادهای اجتماعی در عهد بهار و سرانجام راه‌حل جامعه نابسامان ایرانی از دیدگاه بهار.

این جانب از زحمات و ارشادات پیر دریغ جناب آقای دکتر محمد جعفر یاحقی استاد راهنما و جناب آقای دکتر محمد مهدی ناصح استاد مشاور رساله، نهایت سپاسگزاری و امتنان را دارد و توفیق روز افزون و سلامت این استادان گرانقدر را، از خدای بزرگ خواهان است.

نگارنده این رساله، خود قبل از هر صاحب‌نظری که در موضع جامعه‌شناسی ادبیات شناخت و آشنایی دارد، واقف است که کارش از کاستی مبرّان نیست، لذا برای اصلاح آن دست یاری به سوی آنان دراز می‌کند و آماده پذیرش آرای ارشادی و صائب آنهاست.

در خاتمه توفیق و رستگاری همه خدمتگزاران به جامعه و انسانیت را از خدای بزرگ خواهانم.

«ومن الله التوفیق»

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه
	بخش اول
	اندیشه‌های اجتماعی در شعر پروین
	مدخل
	فرهنگ
	- صفات و ویژگیهای فرهنگ
	۱- فرهنگ و ادبیات
	۲- ارزشهای اجتماعی
	۳- اخلاقیات
	- آز
	- تکبر
	- تواضع
	- عجب و خودبینی
	- اخلاص و ریا
	- ایثار
	- نیکی و روشنی
	۴- عرفان
	۵- نقش نیروهای موهوم (روزگار) در جامعه
۲۲-۱۱۷	
۲۳	
۲۸	
۲۹	
۳۱	
۳۲	
۳۴	
۳۵	
۳۷	
۳۸	
۳۹	
۴۰	
۴۱	
۴۲	
۴۳	
۴۶	

۴۸	۶- فرهنگ آرمانی
۵۰	شخصیت
۵۱	۱- شخصیت در اشعار پروین
۵۱	۲- شخصیت پروین
۵۶	خانواده
۵۷	خانواده در اشعار پروین
۵۷	- نقش پدر و مادر در خانواده از نظر پروین
۵۸	- طلاق مُعضل اجتماعی
۶۰	- کودکان یتیم و فقیر
۶۲	- مهر مادر
۶۵	فرد در برابر جمع
۶۷	- پروین در برابر جمع
۷۰	طبقات و قشرهای اجتماعی
۷۱	- خصوصیات طبقات اجتماعی
۷۳	۱- طبقات و قشرهای اجتماعی در شعر پروین
۷۳	۲- طبقه فقیر و غنی
۷۶	۳- عاقل و دیوانه
۷۷	۴- دولتمردان
۷۹	۵- مذهبیان
۷۹	۶- زنان
۸۲	نقش و پایگاه اجتماعی
۸۳	- نقش و پایگاه افراد در شعر پروین
۸۵	- نقش زنان در جامعه ایران
۸۸	روابط اجتماعی
۸۸	روابط اجتماعی در شعر پروین
۸۹	- سنخیت در روابط اجتماعی
۸۹	- ارتباط با بدن و نیکان
۹۱	- ظاهرسازی در روابط اجتماعی
۹۲	- شناخت در روابط اجتماعی
۹۳	جامعه‌شناسی سیاست
۹۳	۱- حکومت

۹۵	۲- نظام حکومتی ایران در عهد شاعر
۹۶	۳- کارکرد حکومتیان در شعر پروین
۹۶	- حاکم و قوای مجریه
۱۰۱	- دستگاه قضایی کشور در شعر پروین
۱۰۵	مذهب و جامعه
۱۰۷	۱- ضرورت دینداری در شعر پروین
۱۰۸	۲- پروین و متولیان دین
۱۰۹	۳- مقوله‌های دینی در شعر پروین
۱۰۹	- خدا
۱۱۰	- دعا
۱۱۰	- لطف الهی
۱۱۱	- قضا و قدر
۱۱۲	- مرگ
۱۱۳	قدرت اجتماعی
۱۱۴	۱- قدرت در دیدگاه پروین
۱۱۶	۲- پروین و صاحبان قدرت

بخش دوم

اندیشه‌های اجتماعی در شعر بهار

۱۱۸-۳۵۱

۱۱۹

۱۲۴

۱۲۵

۱۲۶

۱۲۷

۱۲۸

۱۲۹

۱۳۰

۱۳۱

۱۳۲

۱۳۲

۱۳۴

مدخل

فرهنگ

۱- ارزشهای اجتماعی

- عدالت

- آزادی

- خدمت به دیگران و دستگیری از نیازمندان

۲- هنجارهای و ناهنجاریهای اجتماعی

- دفاع از نوامیس

- فسق و میگساری

- هنجارهای دینی

۳- فرهنگ اخلاقی جامعه ایران در عصر شاعر

۴- مقوله‌های اخلاقی در شعر بهار

۱۳۴	- نفسانیات
۱۳۵	- خشم
۱۳۶	- تکبر
۱۳۷	- آزر
۱۳۷	- آز
۱۳۸	- حسد
۱۳۹	- بدی و نیکی
۱۴۰	- صدق و راستی
۱۴۱	۵- آداب و رسوم
۱۴۲	۶- عرفان
۱۴۴	- بهار و عرفان
۱۴۴	- اندیشه‌های عرفانی در شعر بهار
۱۴۷	۷- عشق در ادبیات فارسی
۱۴۸	۸- عقل
۱۴۹	- عقل یا عشق
۱۵۰	۹- تعلیم و تربیت
۱۵۰	- تعلیم و تربیت در شعر بهار
۱۵۳	۱۰- تأثیر نیروهای موهوم (روزگار) در جامعه
۱۵۵	۱۱- فرهنگ‌پذیری
۱۵۹	شخصیت
۱۵۹	۱- شخصیت اخلاقی - اجتماعی بهار
۱۶۰	- فروتنی
۱۶۰	- سازگاری یا ستیز
۱۶۱	- حیا
۱۶۱	- کینه
۱۶۲	- حسادت
۱۶۲	- ریا
۱۶۳	- تملق
۱۶۳	- نیکی با خلق
۱۶۴	- ایثار و آسایش خلق
۱۶۴	- مناعت طبع

۱۶۵	۲- شخصیت دینی بهار
۱۶۶	۳- شخصیت سیاسی بهار
۱۶۷	۴- بهار و جنگ
۱۶۹	۵- بهار و مداحی
۱۷۰	۶- بهار و شجاعت ادبی
۱۷۱	۷- بهار و شخصیت زنان
۱۷۵	خانواده
۱۷۵	۱- خانواده بهار
۱۷۶	- تک همسری
۱۷۶	- همسر بهار و کار منزل
۱۷۶	- نقش همسر در تعلیم و تربیت کودکان
۱۷۶	- آمادگی اطفال برای تربیت شدن از جانب مادر
۱۷۷	- همسر بهار و اعتیاد
۱۷۷	- گذشتن از لذایذ و تفریح دنیوی برای فرزندان
۱۷۷	- مادران فضایل را از مادران خود می آموزند
۱۷۷	- کارکرد همسر خوب و بد
۱۷۸	- فرزندان زیاد و نتایج آن در خانواده
۱۷۹	۲- نقش پدر و مادر در نگهداری و تربیت فرزندان
۱۷۹	۳- نقش فقر در بزهکاری یتیمان
۱۸۱	۴- همسر خوب
۱۸۱	۵- همسر بد
۱۸۲	۶- وظیفه فرزندان در برابر پدر و مادر
۱۸۳	فرد در برابر جمع
۱۸۴	۱- من و خودم
۱۸۴	۲- وظیفه فرد در برابر جمع
۱۸۷	طبقات و قشرهای اجتماعی
۱۸۷	۱- طبقه حاکم
۱۹۰	۲- فقرا و اغنیا
۱۹۲	۳- عاقل و جاهل
۱۹۳	۴- عوام الناس
۱۹۵	۵- خواص جامعه

۱۹۸	۶- زنان
۱۹۹	- نظر بهار راجع به حجاب
۲۰۱	نقش اجتماعی
۲۰۲	۱- وظیفه افراد در جامعه به مفهوم کلی
۲۰۲	۲- نقش طبقه حاکم در جامعه
۲۰۴	۳- نقش مذهب‌یون در جامعه
۲۰۶	روابط اجتماعی
۲۰۷	۱- روابط با شایستگان و نااهلان
۲۰۸	۲- همطرازی در روابط اجتماعی
۲۰۹	۳- ظاهرینی افراد نادان و متملق در برخورد با یکدیگر
۲۰۹	۴- مقام قدرت در روابط اجتماعی
۲۱۱	۵- روابط اجتماعی در جوامع روستایی و صنعتی
۲۱۲	۶- پندهایی در روابط اجتماعی
۲۱۲	- درشتی و نرمی
۲۱۳	- نیکی در حق دیگران
۲۱۳	- دو اصل مردمی
۲۱۴	جامعه‌شناسی سیاست
۲۱۴	الف: حکومت
۲۱۴	۱- حکومت در دیدگاه بهار
۲۱۶	۲- حاکم جامعه و صفات او
۲۲۰	۳- نقش مردم در حکومت
۲۲۲	ب: قوه مقننه
۲۲۲	۱- قانون و جامعه مبتنی بر قانون
۲۲۳	۲- بهار و قانون و قانونگذاران
۲۲۵	- مردم و نمایندگان مجلس
۲۲۷	ج: قوه قضاییه
۲۲۷	۱- قوه قضاییه در عهد شاعر
۲۲۸	۲- بهار و ساختار قضایی جامعه
۲۳۱	۳- تصویر زندانهای ترسناک عهد رضاخان
۲۳۱	- وضع ظاهری زندان عهد رضاخانی
۲۳۲	۴- زندانیان

۲۳۳	۵- شکنجه در زندان
۲۳۴	۶- زندانبانان
۲۳۴	۷- بهار در زندان
۲۳۷	د: قوه مجریه
۲۳۷	۱- نظام حکومتی ایران قبل از مشروطه
۲۳۸	۲- مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه
۲۳۸	- مظفرالدین شاه
۲۳۹	- محمدعلی شاه
۲۴۱	۳- احمدشاه قاجار
۲۴۱	- شخصیت و کارکرد احمدشاه قاجار
۲۴۴	- کارگزاران احمدشاه قاجار
۲۴۶	- اوضاع اجتماعی - سیاسی ایران در عهد احمدشاه
۲۴۷	۴- رضاخان
۲۴۸	- قرارداد ۱۹۱۹ م.
۲۴۹	- کودتای ۱۲۹۹ ه.ش.
۲۴۹	- رضاخان در راه خودکامگی
۲۵۰	- غائله جمهوری
۲۵۵	- رضاخان و غارت اموال مردم
۲۵۶	- نظام جاسوسی‌گری در حکومت دیکتاتوری
۲۵۸	- فعالیتهای سیاسی در حکومت دیکتاتوری
۲۵۸	- اختناق و ستم منجر به سقوط فرهنگ سیاسی - اخلاقی می‌شود.
۲۵۹	- قانون عامل تحدید قدرت
۲۶۱	- رضاخان و انتخابات مجلس
۲۶۲	- قتل آزادیخواهان و انقلابیون به عنوان عاملان تحدید قدرت
۲۶۶	- قتل اشراف و خاندانهای قدیمی به عنوان عاملان تحدید قدرت
۲۶۶	- رضاخان و دین
۲۶۷	- اگر ملتها شاهانی دارند جبارند، سزاوارآند
۲۶۸	- عاقبت رضاخان
۲۶۹	- نظمیة در دوران رضاخان
۲۷۰	- کارکرد نظمیة در دوره رضاخان
۲۷۱	- درگاهی و آبرم

۲۷۳	۵- محمدرضا پهلوی
۲۷۷	- بهار و قوام السلطنه
۲۸۱	مذهب و جامعه
۲۸۱	۱- بهار و اندیشه دینی
۲۸۲	۲- نقش پیامبران و امامان در اصلاح اجتماعی
۲۸۳	۳- قرآن، مایه نجات جامعه
۲۸۴	۴- نقش اندیشه حجّیه در سقوط جامعه شیعی ایران
۲۸۶	۵- اعمال نیک و قیامت
۲۸۷	۶- بهار و متولیان دین
۲۸۹	۷- فرهنگ دینی ایران در عهد شاعر
۲۹۱	۸- کارکرد دین
۲۹۴	قدرت اجتماعی
۲۹۵	۱- بهار و قدرت سیاسی
۲۹۶	۲- بهار و قدرتمندان سیاسی
۲۹۹	۳- بهار و قدرتمندان مذهبی
۳۰۰	وطن‌گرایی در شعر بهار
۳۰۱	۱- وطن‌گرایی در شعر بهار
۳۰۶	۲- رضاخان و ایران‌گرایی
۳۰۸	نظام اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشور در عهد شاعر
۳۰۸	۱- ساختار اجتماعی - اقتصادی کشور در زمان شاعر
۳۰۹	- پول‌پرستی
۳۱۰	- رشوه‌گرفتن ایرانیان
۳۱۱	- از خودبیگانگی ایرانیان
۳۱۲	- همبستگی اجتماعی
۳۱۳	- صنعت در جامعه ایران
۳۱۳	- فقر و گدایی
۳۱۴	۲- ساختار اجتماعی - فرهنگی جامعه عهد شاعر
۳۱۶	- نتایج اجتماعی جهل
۳۱۷	- ظاهرنگری
۳۱۷	- تقلید
۳۱۸	۳- ساختار اجتماعی - سیاسی کشور در عهد شاعر

۳۱۹	- احزاب سیاسی در دوره مشروطه
۳۲۱	- فرهنگ اعتراض
۳۲۱	- مدیریت بی هویت
۳۲۲	- کارگزاران جامعه
۳۲۴	- آزادی
۳۲۴	- سرکوب
۳۲۵	- امنیت
۳۲۵	- مطبوعات
۳۲۷	- فرهنگ مطبوعات در کشور
۳۲۸	- وظیفه مطبوعات از دیدگاه بهار
۳۲۹	۴- اوضاع اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی تهران در زمان شاعر
۳۳۰	- افراط و تفریط
۳۳۱	- غیبت
۳۳۲	- حضور تهرانیها در جامعه
۳۳۳	- فرهنگ دینی تهرانیها
۳۳۴	۵- نقش بیگانگان در انحطاط ایران
۳۳۷	- قرارداد ۱۹۰۷
۳۴۰	- جنگ جهانی اول
۳۴۲	- جنگ جهانی دوم
۳۴۳	- کارکرد انگلستان در ایران و جهان
۳۴۶	- راه نجات شرقیان
۳۴۶	۶- راه حل جامعه
۳۴۷	- امید و تلاش
۳۴۹	- راههای اصلاح جامعه در دیدگاه بهار
۳۴۹	- اصلاح از بالا
۳۵۲	منابع و مأخذ